

مؤلفه‌های عشق مصاحبی از دیدگاه قرآن

سمیه آقامحمدی^۱، زهره قادری اصفهانی^۲، مصطفی خانزاده^۳

۱. دکترای روانشناسی، گروه روانشناسی، موسسه آموزش عالی غیردولتی-غیرانتفاعی فیض الاسلام، خمینی شهر، اصفهان، ایران.
(نویسنده مسئول).
۲. کارشناسی ارشد الهیات از دانشگاه اصفهان و کارشناسی ارشد مشاوره خانواده از دانشگاه پیام نور مرکز اصفهان، اصفهان، ایران.
۳. دکترای روانشناسی، گروه روانشناسی، موسسه آموزش عالی غیردولتی-غیرانتفاعی فیض الاسلام، خمینی شهر، اصفهان، ایران.

مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، دوره هفتم، شماره پنجم و پنجم، سال ۱۴۰۱، صفحات ۷۲-۶۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۴

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵

چکیده

در روان‌شناسی صمیمیت، آرامش و اعتماد را از ارکان عشق مصاحبی به عنوان سالم‌ترین نوع عشق دانسته، و آن را به حس عمیق دوستی و لذت بردن از فعالیت‌های مشترک، داشتن منافع مشترک و به اشتراک گذاشتن زمان‌های شادی تعریف نموده‌اند. در قرآن کریم به عنوان راهنمای اساسی زندگی بشر، ویژگی‌هایی برای سلامت زندگی زناشویی مطرح شده است که با تعریف عشق مصاحبی قابل قیاس است. پژوهش حاضر در نظر دارد از طریق بررسی آیات قرآن پیرامون زندگی زناشویی و تطبیق آن با یافته‌های روان‌شناسی در رابطه با عشق مصاحبی، ویژگی‌های این نوع عشق و جایگاه آن در زندگی زناشویی را از منظر اسلام تبیین نماید. در این راستا نکات قرآنی به صورت تحلیل محتوا مفهومی آیات قرآن از دو پایان‌نامه بانام‌های «اصول مدیریت خانواده از منظر دانش مشاوره و اسلام» و «مهارت‌های ارتباطی در قرآن و روان‌شناسی» و برخی از تفاسیر به‌ویژه تفسیر المیزان گردآوری شد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که عشق مصاحبی به عنوان والاترین نوع رابطه‌ی همسران که منشأ رضایت زوجین است در قالب توصیه‌هایی در آموزه‌های اسلامی مطرح گردیده است.

کلیدواژه: عشق مصاحبی، ازدواج سالم، قرآن.

مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، دوره هفتم، شماره پنجم و پنجم، سال ۱۴۰۱

مقدمه

پژوهش های متعددی نشان داده اند که والاترین نوع عشق، برای پایداری خانواده و افزایش کیفیت رابطه‌ی زناشویی عشق مصاحبی است (برشايد، ۲۰۱۰؛ آقامحمدی، ۱۳۹۵؛ ارشدی و آقامحمدی، ۱۳۹۵). اسپیریچر و ریگان (۱۹۹۸) معتقدند که ماهیت عشق مصاحبی به گونه‌ایست که موجب افزایش رضایت زناشویی می‌شود. به این دلیل که افراد دارای عشق مصاحبی، تلاش‌های هدفمندی در جهت بهبود روابط زناشویی می‌کنند. به عنوان نمونه، آن‌ها بیان کردند که افراد دارای این نوع عشق، به دلیل احترام متقابلی که برای شریک عشقی خود قائل هستند، با او مشارکت فعالی در امور زندگی دارند، با تعدیل نظرات خود سعی دررسیدن به توافق با همسر خویش دارند و در موقع خطا، به امید بهبود رابطه‌ی زناشویی، همسر خویش را می‌بخشند. این گونه رفتارها موجب می‌شود که کیفیت و رضایت از رابطه‌ی زناشویی افزایش یابد.

قرآن کریم به عنوان راهنمای اساسی زندگی بشر، در مورد کیفیت رابطه‌ی زناشویی و نوع این رابطه، آموزه‌های مهمی دارد که همه‌ی آن‌ها در جهت افزایش کیفیت رابطه‌ی زناشویی و ارتقاء سطح سلامت خانواده است؛ گرچه آموزه‌های قرآن بسیار وسیع‌تر از مفهوم‌سازی‌های انسانی است، با این حال، برخی از ویژگی‌های مطرح شده در قرآن کریم، قابل قیاس با ویژگی‌های عشق مصاحبی از دیدگاه برشايد (۲۰۱۰) است. بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر جستجوی ویژگی‌های این نوع عشق در آموزه‌های قرآن بر اساس تعریف مفهومی عشق مصاحبی است.

برای دست‌یابی به این هدف، آیاتی از قرآن که بازنده‌ی زوجی و خانوادگی مرتبط بوده‌اند، بر اساس دو پایان‌نامه بنام‌های «اصول مدیریت خانواده از منظر دانش مشاوره و اسلام» و «مهارت‌های ارتباطی در قرآن و روان‌شناسی» و برخی از تفاسیر به‌ویژه تفسیر المیزان استخراج شده و از نظر محتوایی با استفاده از روش تحلیل محتوای مفهومی، مورد تحلیل قرار گرفتند.

در ادامه با تعریفی از عشق مصاحبی و پس از آن ویژگی‌های این نوع عشق به صورت تطبیقی از روان‌شنا سی و قرآن تبیین خواهد شد.

۱- تعریف عشق مصاحبی

برخی از انسان‌شناسان و روان‌شناسان اجتماعی عشق را یک پدیده‌ی جهانی می‌دانند. آن‌ها معتقدند حداقل یکی از انواع عشق در تمام اعصار در تاریخ بشر وجود داشته است (هاتفیلد و راپسون^۱، ۲۰۰۲). همان‌طور که در دست‌نوشته‌های انسان‌های باستانی نیز مشهود است، عشق همیشه در ذهن بشر عامه بوده است. همچنان که در اذهان انسان‌های علمی وجود داشته، برای مثال افلاطون در حدود ۴۰۰ سال قبل از میلاد عشق را مطرح کرده است (واترفیلد، ۲۰۰۱). مارستین^۲ (۱۹۸۸). پس از مطالعات خود، اعلام کرد که عشق یک پدیده‌ی واحد نیست بلکه انواع بسیاری عشق در افراد مختلف با شرکای عشقی مختلف در بافت‌های

^۱ - Hatfield & Rapson

^۲ - Waterfield

^۳ - Murstein

اجتماعی و فرهنگی مختلف و در موقعیت های مختلف قابل مشاهده است. بنابراین، حتی عشق یک فرد مشخص در موقعیت های فیزیولوژیکی مختلف، با افکار و انگیزه های مختلف، در بافت های متعدد به یک شریک خاص، متفاوت خواهد بود.

فهر و راسل^۱ در سال ۱۹۹۱، در دو پژوهش مجرزا نوع عشق را توسط دانشجویان نام گذاری و امتیاز بندی کردند؛ یافته های پژوهش آنها نشان داد عشق مصاحبته از نظر قابل احترام بودن و مقدس بودن بالاترین درجه را دریافت کرد. پس از آن، فهر (۱۹۹۴) عنوان کرد که عشق مصاحبته برای اکثر مردم معنای عشق دوستان به یکدیگر و انواع عشق خانوادگی (زن و شوهر، خواهر و برادر) را تداعی می کند.

در نهایت، برشايد در سال ۲۰۱۰ برمبنای ۴۰ سال پژوهش در مورد عشق، سه نوع عشق خیال انگیز^۲، عشق مصاحبته^۳ و عشق دلسوزانه^۴ را از هم جدا کرد. عشق خیال انگیز نام مستعار بسیاری از انواع عشق است، که در قالب تعریف عشق پرشور، عشق شهوانی، عشق اعتیاد آور^۵ و عشق می گنجند (برشايد، ۲۰۱۰). عشق مصاحبته به صورت دوست داشتن شدید، عشق دوستی، عشق برادرانه^۶، عشق زناشویی^۷ و عشق والدینی^۸ تعریف می شود و در نهایت، عشق دلسوزانه چندین نام مستعار دارد؛ عشق الهی^۹، عشق مراقبت کننده^{۱۰}، عشق از خود گذشته^{۱۱}، عشق ایثار گرانه^{۱۲}، عشق خالص^{۱۳}، عشق راستین^{۱۴} و عشق نوع دوستانه^{۱۵} (برشايد، ۲۰۱۰). گرات و فریز^{۱۶} (۱۹۹۴) عشق مصاحبته را به صورت، عشق بر مبنای دوستی، عشق با آرامش و عشق همراه با اعتماد تعریف کرده اند که بر مبنای حس عمیق دوستی و لذت بردن از فعالیت های مشترک، منافع مشترک و به اشتراک گذاشتن زمان های شادی است. رایس و شیور^{۱۷} (۱۹۸۸) نیز صمیمیت را به صورت آگاهی از خصوصیات شریک عشقی، درک کامل او و برقراری ارتباط عاطفی همراه با نگرش های مثبت نسبت به شریک عشقی تعریف کرده اند؛ که مستلزم پذیرش کامل شریک عشقی در همه جنبه های منفی

^۱ - Fehr & Russell

^۲ - romantic love

^۳ - companionate love

^۴ - compassionate love

^۵ - addictive love

^۶ - philias

^۷ - conjugal

^۸ - storge

^۹ - agape

^{۱۰} - caregiving love

^{۱۱} - selfless

^{۱۲} - sacrificial love

^{۱۳} - pure love

^{۱۴} - true love

^{۱۵} - altruistic Love

^{۱۶}-Grote & Frieze

^{۱۷} - Reis & Shaver

است. این نظریه پردازان تأکید کرده‌اند که صمیمیت معمولاً به تدریج رشد می‌کند و در نقطه‌ای ثابت می‌ماند و منجر به ایجاد عشق مصاحبته می‌شود. هاتفیلد و راپسون (۲۰۰۲) نیز عشق مصاحبته را با حس تعلق، تعهد و صمیمیت به صورت، مهربانی نسبت به کسانی که زندگی مان به آن‌ها پیوند خورده است، تعریف کرده‌اند. اسپیریچر و ریگان^۱ (۱۹۹۸) در بحث راجع به انواع عشق بیان می‌کنند که شاید انگیزه و یا اجزای فیزیولوژیکی جنسی (به عنوان مثال، هیجان جنسی، انگیختگی جنسی، میل جنسی) از ویژگی‌های مهم تجربه عشق رمانیک باشند ولی احساسات جنسی ذهنی مربوط به نزدیکی، گرما، رضایت، و سازگاری (صمیمیت جنسی) بخشنده‌ی از تجربه عشق مصاحبته هستند.

اولین شاخص تعریف گرات و فریز (۱۹۹۴) از عشق مصاحبته، دوستی به معنای رفاقت و صمیمیت است. منظور از دوستی، یک رابطه‌ی دوستانه‌ی پایدار، طولانی‌مدت و متعهده‌انه که همراه با میزان زیادی صمیمیت است. لازمه‌ی رسیدن به این میزان صمیمیت، انجام فعالیت‌های مشترک و داشتن منافع مشترک با شریک عشقی است. بر شاید این نوع عشق را بر اساس قوانین پاداش و تنبیه تبیین می‌کند و معتقد است این نوع عشق یک نوع دادوستد صمیمیانه است (بر شاید، ۲۰۱۰).

۲- بررسی تطبیقی ویژگی‌های عشق مصاحبته از منظر قرآن و روان‌شناسی

برخی از ویژگی‌های مطرح شده در قرآن کریم، قابل قیاس با ویژگی‌های عشق مصاحبته از دیدگاه بر شاید (۲۰۱۰) است. در این قسمت سعی بر جستجوی ویژگی‌های این نوع عشق در آموزه‌های قرآن است.

۱-۱- صمیمیت

از آنجایی که در قرآن کریم صفات نیک خداوند به انسان نیز توصیه شده است، برای ارتقاء کیفیت روابط بین فردی (از جمله روابط والدین و فرزندان یا زن و شوهر) نیز صفاتی عنوان شده است که به صورت متعالی و در حد کمال در خداوند وجود دارد. برای مثال، خداوند با مخلوقات خود رابطه‌ای بر اساس مودت و رحمت دارد: «قُلْ لَمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ قُلْ لَلَّهُ كَتَبَ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ ...» (انعام: ۱۲)؛ «رَبَّنَا وَسَعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَ عِلْمًا ...» (غافر: ۷)^۳.

بنابراین، اولین توصیه‌ی خداوند به بشر در روابط زناشویی، ارتباطات قلبی و دوستی میان زوجین است. ارتباط قلبی و دوستی‌ای که در متن قرآن آمده است معنای بسیار نزدیکی با واژه‌ی صمیمیت و رفاقت از دیدگاه روان‌شناسان متخصص عشق و تعریف مفهومی عشق مصاحبته دارد. به عنوان مثال، در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی روم آمده است: «وَ مِنْ إِبَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أُzْوَاجًا لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً ...» (روم: ۲۱).^۴

^۱ - Sprecher & Regan

^۲ «بگو آنچه در آسمان‌ها و زمین است از آن کیست؟ بگو از آن خداوند است که بر خویش بخشایش را بر خویش مقرر داشته است.»

^۳ «پروردگار ما بخشایش و دانش تو همه چیز را فرآگیر است.»

^۴ «و از نشانه‌های او این است که از خودتان همسرانی برایتان آفرید تا کنار آنان آرامش یابید و میان شما دلبستگی پایدار و مهر پدید آورد؛ بی‌گمان در این، نشانه‌هایی است برای گروهی که می‌اندیشند».

«مودت» به معنای محبتی است که در مقام عمل ظاهر باشد. یعنی محبت عملی که در رفتار مشاهده شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۱۶۶). بر این اساس با اظهار محبت، مودت جاری می‌شود. در این آیه خداوند ایجاد مودت و رحمت بین زن و شوهر را از آیات خود برشمرده است. همان‌گونه که ذکر شد، در تعریف هاتفیلد و راپسون (۲۰۰۲) نیز مهربانی به همین معنا آورده شده است. برای «رحمت» نیز دو معنای عطوفت و دلسوزی، و بخشنش به کار رفته است. (ابن منظور، ۱۳۸۸، ج ۱۲، ص ۲۳۰، ۲۳۱؛ لذا اقتضای رحمت و مودت نمی‌تواند بیان نقاط منفی و ضعفهای همسر باشد (بارباز اصفهانی، ۱۳۹۳، ص ۴۳). این تعریف معادل تعریف رایس و شیور (۱۹۸۸) از صمیمیت است؛ دیدن ویژگی‌های مثبت همسر و پذیرش ویژگی‌های منفی او.

از طرفی قرآن بر الفت و دوستی در روابط بین فردی بهویژه روابط زناشویی تاکید دارد: «وَ الْفَ بَيْنُ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنُ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (انفال: ۶۳).

۳-۲- فعالیت مشارکتی

یکی دیگر از شاخص‌های صمیمیت در عشق مصاحبی، لذت بردن از فعالیت‌های مشترک، منافع مشترک و به اشتراک گذاشتن زمان‌های شادی است (گرات و فریز، ۱۹۹۴). گرات و فریز (۱۹۹۴) لازمه‌ی این ویژگی را رابطه‌ی کلامی صحیح و دوستانه بین زوجین می‌دانند. خداوند نیز در قرآن کریم برای گفتگوی موثر در روابط بین فردی چندین شاخص معرفی کرده است. به عنوان مثال، گوش دادن به سخنان یکدیگر با دقت و مثبت‌نگری؛ «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقُولَ فَيَبَغُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَئُهُمُ اللَّهُ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْأُلْفَاظُ الْأَلْبَابُ» (زمرا: ۱۸)

(وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْءَانُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لِعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) (اعراف: ۲۰۴)

همچنین، نرم و ملایم سخن گفتن؛ «فَبِمَا رَحْمَةِ مِنَ اللَّهِ لَنَتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَطَّا غَلِظَ الْقَلْبَ لَا نَفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرِ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ إِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَىَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَحْبُبُ الْمُتَوَكِّلِينَ» (آل عمران: ۱۵۹) به علاوه یکی از راه‌های انجام فعالیت‌های مشترک بین زن و شوهر از دیدگاه قرآن حفظ دارایی و اموال یکدیگر است: «... وَ أَحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَالِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مَحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَأُنْهُنَّ أَجْوَهُنَّ فَرِيَضَةٌ وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيَضَةِ...». (نساء: ۲۴).

حفظ مال یکی دیگر از وظایف همسران است که هر چه صمیمیت آن‌ها بیشتر باشد در این خصوص کوشاترند و این خود نشانه صمیمیت زن و شوهر است یعنی رابطه‌ای دوطرفه بین این دو امر جریان دارد (بارباز اصفهانی، ۱۳۹۳، ص ۴۶).

۴-۲- حل کردن مسائل زندگی به صورت مشترک

^۱ «وَ دَلَّهَا آنَانَ رَا بَا هُمْ بِبَيْوَسْتَگِي دَادَ؛ اَنْجَهَ رَا دَرَ زَمِينَ اسْتَمْتَعَتْ مِنْ بَخْشِيدِي مِيانَ دَلَّهَا آنَها بِبَيْوَسْتَگِي نَمِيَ دَادِي اَما خَداونَدَ اِيشَانَ رَا بَا هُمْ بِبَيْوَسْتَگِي دَادَ؛ بِيَ گَمَانَ اوَ بِبَيْرُوزْمَنْدِي فَرَزانَهَ اسْتَ». [۱]

^۲ «... وَ جَزِ اينها برايتان حلال شده است که با دارايی خود به دست آوريد در حالی که پاکدامن باشد و زناکار نباشد، کاين آن زنان را که از آنان (با ازدواج غير دائم) بهره‌مند شده‌اید به عنوان واجب بپردازید و در آنچه پس از تعیین (کاين) واجب، هم داستان شويد بر شما گناهی نیست...».

شاخص دیگر عشق مصاحبته در تعریف رفاقت، حل کردن مسائل زندگی به صورت مشترک است (گرات و فریز، ۱۹۹۴). قرآن کریم در دو دسته آیه به این موضوع پرداخته است؛ یکی مشورت و همفکری به طور عام، «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمَمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُون» (شوری: ۳۸) و دیگری مشورت و گفتمان بین اعضای خانواده به طور خاص که نشان از اهمیت این رفتار در بهبود روابط زن و شوهر دارد؛

«... إِنْ أُرَادًا فَصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مَّنْهَا وَتَشَوَّرْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا...» (بقره: ۲۳۳)؛ «... إِنْ أُرْضَعَنَ لَكُمْ فَأَتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمْرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَسَّرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى». (طلاق: ۶)؛ «وَإِنْ امْرَأً خَافَتْ مِنْ بَعِيلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصَّلْحُ خَيْرٌ وَأَحْضَرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّرَّ...» (نساء: ۱۲۸).

۵-۲- صمیمیت جنسی

از جنبه‌ای دیگر به اعتقاد اسپیریچر و همکاران (۱۹۹۸) صمیمیت جنسی به معنای احساسات ذهنی مربوط به نزدیکی، رضایت، و سازگاری بخش مهمی از تجربه‌ی عشق مصاحبته هستند. خداوند نیز در قرآن کریم علاوه بر روابط جنسی زوجین، برای صمیمیت جسمی هم اهمیتی ویژه قائل است به‌طوری که ایجاد زمان اختصاصی برای روابط زناشویی به رسمیت شناخته شده است: «أَحَلَّ لِكُمْ لِيَلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثَ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِنَاسٍ لَهُنَّ ... فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ... وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَكَفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تُلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرِبُوهَا...» (بقره: ۱۸۷)؛ «يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءامَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقْرُبُونَ وَلَا جُنَاحٌ إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَعْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْعَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النَّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا...» (نساء: ۴۳).

به علاوه، وجود اوقات خصوصی برای تحکیم روابط زناشویی مهم و اساسی است و موجب هم‌صاحبته و در نتیجه افزایش محبت زوج نسبت به هم‌دیگر و کسب آرامش می‌شود^۵ و بالعکس بی توجهی به آن غالباً موجب از هم پاشیدگی زندگی می‌گردد (باریاز اصفهانی، ۱۳۹۳، ص ۷۹).

^۱...پس اگر (پدر و مادر) با رضایت و رایزنی با هم بازگرفتن (زوودتر کودک) از شیر را خواستند، گناهی ندارند...».

^۲...و اگر برای شما (به نوزاد) شیر دهند مزدشان را پردازید و میان خویش به شایستگی رایزنی کنید و اگر (در توافق) دشواری دارید دیگری او را شیر دهد. «وَ اگر زنی از کناره گیری یا رویگردانی شویش بیم دارد بر آن دو گناهی نیست که میان خود به سازشی شایسته برسند و سازش نیکوتر است و جان‌ها آز در آستین دارند...».

^۳آمیزش با زنانタン در شب روزه‌داری برای شما حلال شده است. آنها جامه‌ی شما و شما جامه‌ی آنها بید...اکون (می‌توانید) با آنان آمیزش کنید و آنچه خداوند برای شما مقرر داشته است باز جویید،...؛ سپس روزه را تا شب به پایان رسانید و در حالی که در مسجدها اعتکاف کرده‌اید از آنان کام مجویید، اینها حدود خداوند است، به آنها تزدیک نشود...».

^۴ای مؤمنان! در حال مستی به نماز رو نیاورید تا هنگامی که در برابر چه می‌گویید و نیز در حال جنابت (به نماز و محل نماز رو نیاورید) مگر رهگذر باشید تا آنکه غسل کنید و اگر بیمار یا در سفر بودید و یا یکی از شما از جای قضای حاجت باز آمد یا با زنان آمیزش کردید و آب بیافتدید به خاکی پاک تیم کنید...».

^۵«يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءامَنُوا لِيَسْتَذَكُمُ الَّذِينَ لَمْ يَلْيَغُوا الْحَلَمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَاتٍ مِّنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْعَجْمِ وَ حِنْ تَضَعُونَ يَلَبِّكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّفُونَ عَلَيْكُمْ بِعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ؛ ای مؤمنان! باید کسانی که برد گان شما بینند و نابلغان شما سه بار از شما رخصت بخواهند: پیش از نماز بامداد و هنگامی که نیمروز لباس خود را در می‌آورید و پس از نماز شعاء که سه هنگام برهنگی و تنهایی شماست پس از آن بر شما و ایشان گناهی نیست (اگر از شما رخصت نگیرند) که گرد شما در گردشند و با یکدیگر به سر می‌برید...».

۶-۲- آرامش و امنیت عاطفی

دومین ویژگی عشق مصاحبی از دیدگاه گرات و فریز (۱۹۹۴)، عشق با آرامش است. عشق با آرامش یعنی رسیدن به امنیت عاطفی و جدا شدن از هیجانات آتشین عشق خیال‌انگیز، در عین حال، لذت بردن از بودن با یکدیگر است. در قرآن کریم در رابطه با این موضوع آیاتی آمده است که در ادامه به برخی از آن‌ها پرداخته خواهد شد.

«وَ مِنْ إِيمَانِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا تُسْكِنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَالِكَ لَالِيَاتِ لَقُومٌ يَتَعَكَّرُونَ» (روم: ۲۱)؛ و «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةً وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيُسْكِنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَمَسَّهَا حَمَّلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَتْ بِهِ فَلَمَّا أُنْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبِّهِمَا لَثُنِّيَنْ إِاتَّيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (اعراف: ۱۸۹).^۲

در این آیات سکونت به معنای آرامش و در تقابل با اضطراب است. بسیاری از تشویش‌ها و نگرانی‌های زن و مرد با ازدواج کاهش می‌یابد چون با تکیه کردن بر هم به امنیت خاطر می‌رسند به طوری که حمایت روانی حاصل از ازدواج نسبت به دیگر روابط انسانی از عمق بیشتری برخوردار است (سالاری، یونسی، شریفی‌نیا و غروی، ۱۳۹۲).

با بروز مشکلات تعارضات افزایش می‌یابد و موجب اختلافات زناشویی می‌شود، درحالی که خوش‌بینی و مثبت اندیشه‌ی درنتیجه‌ی اعتماد و توکل به خدا و وعده‌های الهی به وجود می‌آید. خداوند در قرآن برای ایجاد مثبت‌نگری نسبت به حوادث جهان، افکار، سخنان و رفتار انسان‌ها، توجه فردی را که با مشکل مواجه است به سمت خوبی‌ها سوق می‌دهد تا از رنج او کاسته شود. این نوع نگاه به حوادث ناخوشایند پیش آمده، موجب آرامش می‌گردد: «يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنَّ كَرِهَتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكُرَهُوْا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا». (نساء: ۱۹)^۳؛ و «أَنْكِحُوهُنَّ أُلْيَامَيْهِ مِنْكُمْ وَ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ إِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ* وَ لَيُسْتَعْفِفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...» (نور: ۳۳-۳۲).^۴

برشاید (۲۰۱۰) معتقد است برای رسیدن به آرامش در این نوع عشق، ایثار و گذشت لازمه‌ی اصلی رابطه است. قرآن کریم نیز این ویژگی را به صورت نصیحت کردن در مقابل خطای رفتاری همسر عنوان می‌کند: «...وَ اسْتَعْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنْتَ مِنَ الْخاطِئِنَ». (یوسف: ۲۹).^۵ این آیه شرح حال عزیز مصر است که با وجود اینکه همسرش زلیخا کار بسیار شنیعی انجام داده بود به او گفت برای گناه خود از خدا آمرزش بخواه و با وجود خشم اقدامی انجام نداد و پرخاشگری نکرد (بارباز اصفهانی، ص ۳۷). همچنین، در جای دیگری از قرآن آمده است: «يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّي مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَ أُولَادِكُمْ عَدُوًا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَ إِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفُحُوا وَ تَعْفِرُوا

^۱ «وَ از نشانه‌های او این است که از خودتان همسرانی برایتان آفرید تا کنار آنان آرامش یابید و میان شما دلبستگی پایدار و مهر پدید آورد؛ بی‌گمان در این نشانه‌هایی است برای گروهی که می‌اندیشند».

^۲ «اوست که شما را از تنی یگانه آفرید و از (خود) او همسرش را پدید آورد تا بدلو آرامش یابد و چون با او آمیزش کرد، همسرش باری سبک برگرفت آنگاه (چندی) با او به سر آورد تا چون گرانبار شد، خداوند- پروردگارشان- را خواندند که: اگر به ما (فرزند) شایسته‌ای بدھی به یقین از سپاسگزاران خواهیم بود».

^۳ «ای مؤمنان! ... با آنان (زنان) شایسته رفخار کنید و اگر ایشان را نمی‌پستنید (بدانید) بسا چیزی را ناپسند می‌دارید و خداوند در آن خیری بسیار نهاده است».

^۴ «او بی‌همسران (آزاد) و بردگان و کنیزان شایسته‌تان را همسر دهید، اگر نادر باشد خداوند از بخشش خویش به آنان بی‌نیازی می‌دهد و خداوند نعمت‌گستری دانست؛ و کسانی که (توان) زناشویی نمی‌یابند باید خویشنداری کنند تا خداوند به آنان از بخشش خویش بی‌نیازی دهد».

^۵ «(ای زن!) تو نیز برای گناه‌ت آمرزش بخواه که تو بی‌گمان از خطا کاران بوده‌ای».

فَإِنَّ اللَّهَ يَعْفُورُ رَحِيمٌ» (تغابن: ۱۴)^۱. در این آیه خداوند فرموده: عفو در برابر بدی، تنفر و کینه را به محبت و صمیمیت تبدیل می کند که «عفو» تجویز شده در این آیه یعنی زایل کردن گناه کسی و نادیده گرفتن آن (raghib اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۷۴)؛ و صفح یعنی ترک ملامت و از عفو بلیغتر است (raghib اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۴۸۶).

۷-۲- اعتماد

در نهایت سومین ویژگی اساسی عشق مصاحبی از دیدگاه گرات و فریز (۱۹۹۴)، عشق همراه با اعتماد است. اعتماد یعنی احساس امنیت به تکیه گاه بدون شرط و دوست داشتن و دوست داشته شدن غیر مشروط.

یکی از مقدمات اعتمادسازی بین دو نفر رازداری است و حفظ اسرار در رابطه‌ی زناشویی اهمیتی دوچندان دارد. خداوند در قرآن کریم زن و مرد را به لباس یکدیگر تشبيه کرده است: «... هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ». (بقره: ۱۸۷)^۲؛ تا همان‌گونه که لباس عیوب انسان را از دیده‌ها می‌پوشاند، زن و مرد هم متوجه باشند که باید عیوب یکدیگر را بپوشانند و این همان اصل رازداری برای زن و شوهر است (جودی آملی، ۱۳۸۸، ص ۴۶۰ - ۴۶۱). برداشت دیگری که از واژه‌ی لباس می‌شود اینکه بین لباس و کسی که آن لباس را پوشیده رابطه‌ای تنگاتنگ است.

در جای دیگر قرآن آمده است:

يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَخَلَّوْ بِطَائِنَةَ مَنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُوَّا مَا عَتَّمْ ... (آل عمران: ۱۱۸).^۳

واژه‌ی «بطائنه» در اصل به معنای آستر است که از خود لباس به بدن نزدیک‌تر است. چون آستر لباس بر بدن انسان اشراف دارد و عیوب و زیبایی‌ها در آن مخفی است، همسر نیز به معنی محروم اسرار است در این آیه شریفه، "ولیجه" (خویشاوند نزدیک) را "بطائنه" (آستر) نامیده و وجهش این است که آستر به پوست بدن نزدیک است تا رویه لباس. چون آستر لباس بر باطن انسان اشراف و اطلاع دارد و می‌داند که آدمی در زیر لباس چه پنهان کرده، خویشاوند نزدیک هم همین‌طور است، از بیگانگان به آدمی نزدیک‌تر و به اسرار آدمی واقفتر است. از آنجایی که همسر از هر خویشاوند نزدیکی به شخص نزدیک‌تر است می‌توان این آیه را نیز مصدقی از ویژگی‌های لازم در ایجاد عشق همسران شمرد.

در جای دیگر قرآن رازداری زوجین به طور اخص مطرح گردیده است: «وَ إِذْ أَسْرَ النَّبِيِّ إِلَى بَعْضِ أَرْوَاجِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَ أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَ أَعْرَضَ عَنْ بَعْضِ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْحَبِيرُ» (تحریم: ۳).^۴

^۱ ای مؤمنان! برخی از همسران و فرزندان دشمن شمایند پس، از آنان دوری گزینید و اگر در گذرید و بخشایید و چشم پوشید بی‌گمان خداوند (نیز) آمرزنده‌ای بخشاینده است.

^۲ ... آنها جامه‌ی شما و شما جامه‌ی آنهاشد...».

^۳ ای مؤمنان! کسانی از غیر خودتان را محروم راز مگیرید که از هیچ تباہی در حق شما کوتاهی نمی‌کنند و دوست می‌دارند شما در سختی به سر برید. و آنگاه که پیامبر به یکی از همسراتش سخنی را، نهانی گفت و چون او آن را (به همسر دیگر) خبر داد و خداوند پیامبر را از آن آگاه کرد وی بخشی از آن را (به همسران خود) گفت و در (گفتن) بخشی دیگر خودداری ورزید، پس هنگامی که (پیامبر) آن (همسر راز‌گشا) را از این (امر) باخبر ساخت (همسر) گفت: چه کسی تو را از این (راز‌گشایی من) آگاه کرد؟ (پیامبر) گفت: خداوند دنای آگاه مرا با خبر ساخت.

خداآوند در این آیه الگویی از رفتار پیامبر (ص) برای ما فراهم آورده است که رسول اکرم (ص) حتی وقتی همسرش راز او را فاش کرد و خدا پیغمبر را مطلع ساخت باز هم با او بدرفتاری نکرد. می توان گفت زن و شوهر برای یکدیگر چون لباس هستند. خاصیت لباس این است که فرد را از آسیب ها حفظ می کند و عیوب وی را می پوشاند و باعث آبرو و زیبایی بیشتر او می شود (سالاری و همکاران، ۱۳۹۲).

از طرفی، در روابط زناشویی عفت داشتن از طرف همسران اعتماد آنها را به یکدیگر افزایش می دهد. در قرآن توصیه ها و راهکارهایی در این خصوص آمده است از جمله: «**قُل لِّمُؤْمِنِينَ يَغْضُبُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَذْكُرُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ*** وَ**قُل لِّمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضُنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظُنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبُدِّينَ زِيَّتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَيُضَرِّنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جِيُوبِهِنَّ وَلَا يُبُدِّينَ زِيَّتَهُنَّ إِلَّا لُبْعَوْلَتَهُنَّ أَوْ إَبَابَهُنَّ أَوْ إِبَابَهُنَّ أَوْ إِبَابَهُنَّ أَوْ إِخْوَانَهُنَّ أَوْ بَنَى إِخْوَانَهُنَّ أَوْ نَسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أُمَّا مَأْهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرَ أُولَى الْأَرْبَةِ مِنَ الرَّجَالِ أَوِ الطَّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهِرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبُنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيَعْلَمَ مَا يَخِيفُنَ مِنْ زِيَّتَهُنَّ ...» (نور: ۳۰ - ۳۱)^۱؛ «**يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُمْ كَاحِدَ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ أَتَقْتِنْ فَلَا تَخَضِّعْنِ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَ قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا**» (احزان: ۳۲).^۲**

مورد دیگری که اعتماد طرفین را تقویت می کند و فای به عهد و پیمان است. در قرآن از ازدواج به عنوان «پیمان محکم» یاد شده است: «وَ**كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَ قَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيلًا**» (نساء: ۲۱).^۳

نتیجه گیری

هدف از پژوهش حاضر تطبیق ویژگی های عشق مصاحبی (به عنوان والاترین عشق مرتب باکیفیت زندگی زناشویی) با آیات قرآن کریم بود. بر اساس آنچه در مقدمه بیان شد، عشق مصاحبی، عشقی بر مبنای دوست داشتن عمیق فردی است که زندگی انسان با او درهم تنیده است. برخلاف عشق خیال انگیز که تجمعی از احساسات منفی و مثبت است، این نوع عشق با احساسات مثبت و معادل همراه است و احساسات منفی در آن کمترین حالت ممکن است (برهم، ۱۹۸۵). همچنین پایه‌ی اصلی آن، همراهی و مشارکت، احترام به طرف مقابل، تحسین، بخشن، اعتماد بین فردی و پاداش است (استرنبرگ، ۱۹۸۸). همان‌گونه که در بخش یافته‌ها مشهود است، قرآن کریم برای تک‌تک صفات این عشق توصیه‌هایی مطرح کرده است.

^۱ به مردان مؤمن بگو دیدگان (از نگاه حرام) فرو دارند و پاک‌دانی ورزند، این برای آنان پاک‌تر است، بی‌گمان خداوند از آنچه می‌کنند آگاه است. و به زنان مؤمن بگو دیدگان (از نگاه حرام) فرو دارند و پاک‌دانی ورزند و زیور خود را آشکار نگردنند مگر آنچه از آن، که خود پیداست و باید روسربیان را بر گریبان خویش افکند و زیور خود را آشکار نگردنند جز بر شوهرانشان یا پدران شوهرانشان یا پسران شوهرانشان یا پسران برادرانشان یا پسران خواهرانشان یا زنان (هم آینین) شان یا کنیزه‌هایشان یا مردان وابسته‌ای که نیاز (به زن) ندارند یا کودکانی که از شرمگاه‌های زنان آگاهی ندارند و چنان پا نکویند که آنچه از زیورشان پوشیده می‌دارند آشکار گردد...».

^۲ ای زنان پیامبر! اگر پرهیزگاری ورزید همانند هیچ یک از زنان نیستید (بلکه برترید)، پس نرم سخن مگویید مبادا آنکه بیماردل است به طمع افتاد و (نیز) سخن به شایستگی گویید.

^۳ و چگونه آن را باز می‌ستاند در حالی که با یکدیگر آمیزش کرده‌اید و آنان از شما پیمانی استوار، ستانده‌اند.

- در قرآن کریم صمیمیت عاطفی مرتبط با عشق مصاحبیتی به صورت مودت، رحمت، بطانه و رابطه‌ی کلامی مطرح شده است.

- همچنین قرآن کریم در رابطه با صمیمیت جنسی و جسمی، آیه‌ی واضحی به عنوان ایجاد زمان اختصاصی برای روابط زناشویی (جنسی و جسمی) را مطرح کرده است.

- در مورد اهداف و فعالیت‌های مشترک در عشق مصاحبیتی که موجب افزایش دوستی زوجین می‌گردد، اهداف اقتصادی و مشورت در امور زندگی مطرح شده است.

- و در نهایت صفت آرامش روانی مرتبط با این نوع عشق با سکونت، گذشت، رازداری، عفت و وفا به عهد تعریف شده است.

به طور کلی ویژگی‌های عشق مصاحبیتی به عنوان عشق سالم با توصیه‌های قرآن کریم برای بهبود زندگی زناشویی تطبیق کامل دارد و این امر مؤید آن است که با تفکر، تأمل، مطالعه و بررسی عمیق آیات قرآن، می‌توان راهنمایی‌های ارزشمند و عملیاتی برای زندگی زناشویی و روابط بین فردی استخراج کرد. راهکارهای عملیاتی که می‌تواند در غالب بسته‌های درمانی روان‌شناسی به کل جامعه‌ی مسلمانان و غیر مسلمانان ارائه شود. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی با روش‌های پژوهشی دقیق‌تر این ویژگی‌ها بررسی گردد و بسته‌های درمانی تدوین شود.

منابع

- ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم (۱۳۸۸). *لسان العرب*، بیروت: دار صادر.
- ارشدی، نسرین و آقامحمدی، سمیه (۱۳۹۵). *ویژگی‌های روان‌سنجی نسخه فارسی مقیاس عشق مصاحبیتی*، مجموعه مقالات سومین کنگره‌ی ملی روان‌شناسی اجتماعی، تهران: انجمن روان‌شناسی اجتماعی.
- آرگایل، مایکل (۱۳۸۳). *روان‌شناسی شادی*، ترجمه‌ی گوهری انارکی و همکاران، اصفهان: جهاد دانشگاهی.
- آقامحمدی، سمیه (۱۳۹۵). *طراحی و آزمون الگویی از پیش‌بیندها و پیامدهای انواع عشق در کارکنان متاهل دانشگاه شهید چمران اهواز*، پایان‌نامه دکتری رشته روان‌شناسی عمومی، اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز.
- اولیاء، نرگس، فاتحی زاده، مریم، بهرامی، فاطمه (۱۳۸۸). *آموزش خنی سازی زندگی زناشویی*، تهران: نشر دانش.
- بارباز اصفهانی، نجمه (۱۳۹۳). *اصول مدیریت خانواده از منظر دانش مشاوره و اسلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، اصفهان: دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم قرآن و حدیث.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱). *المحاسن*، محقق و مصحح: جلال الدین محدث، قم: دارکتب الاسلامیة.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). *تفسیر تسفیم*، قم: نشر اسراء.
- خمسه، اکرم، حسینیان، سیمین (۱۳۸۷). *بررسی تفاوت‌های جنسیتی بین ابعاد مختلف صمیمیت در دانشجویان متأهل*، مطالعات زنان، سال ۶، شماره ۱، ۳۵-۵۲.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). *المفردات فی غریب القرآن*، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دمشق، بیروت: دارالعلم دارالشامیه.
- سالاری فر، محمد رضا؛ یونسی، جلال؛ شریفی نیا، محمد حسین؛ غروی، محمد (۱۳۹۲). *مبانی و ساختار «زوج درمانی اسلامی»*، دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلام و روانشناسی، ۷(۱)، ۳۷-۶۸.
- سیدبن قطب (۱۴۱۲). *فی ظلال القرآن*، چاپ هفدهم، بیروت: دارالشروع.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: نشر جامعه مدرسین.
- علمایی، نسیبه (۱۳۹۰). *مهارت های ارتباطی در قرآن و روان شناسی*، اصفهان، پایان نامه کارشناسی کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم قرآن و حدیث.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الكافی* (طه - اسلامیه)، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالكتب الاسلامیه.
- میرمحمد صادقی، مهدی (۱۳۸۸). *ازدواج: آموزش پیش از ازدواج*، اصفهان، پیغام دانش: سازمان بهزیستی، معاونت امور فرهنگی و پیشگیری، چاپ اول.
- Barnes, G. (1998). Family therapy in changing times: Basic Texts in counselling and psychotherapy. New York, NY, USA: wiley.
 - Berscheid, E. (2010). Love in the fourth dimension. *Annual review of psychology*, 61, 1-25.
 - Fehr, B. (1994). Prototype-based assessment of laypeople's views of love. *Personal Relationships*, 1(4), 309-331.
 - Fehr, B., & Russell, J. A. (1991). The concept of love viewed from a prototype perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), 425.
 - Gottman, J. M. (1999). The marriage clinic: A scientifically-based marital therapy. New York: Norton.
 - Grote, N. K., & Frieze, I. H. (1994). The measurement of friendship-based love in intimate relationships. *Personal Relationships*, 1(3), 275-300.
 - Hatfield, E., Rapson, R. L. (2002). Passionate love and sexual desire. In Vanglisti, N. and et al (Eds). *Handbook of cultural psychology*, 306-324.
 - Murstein, B. I. (1988). A taxonomy of love. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), the *psychology of love* (pp. 13-37). New Haven, CT: Yale University Press.
 - Regan, P. C. (1998). Of lust and love: Beliefs about the role of sexual desire in romantic relationships. *Personal Relationships*, 5(2), 139-157.
 - Reis, H. T., & Shaver, P. (1988). Intimacy as an interpersonal process. *Handbook of personal relationships*, 24(3), 367-389.
 - Sprecher, S., & Regan, P. C. (1998). Passionate and companionate love in courting and young married couples. *Sociological Inquiry*, 68(2), 163-185.
 - TenHouten, W.D. (2007). *A General Theory of Emotions and social life*. London, UK: Rutledge.
 - Waterfield, R. (2001). *Plato Symposium*. New York: Oxford University Press.